

Леся БАШНЯК

СТРІЛЕЦЬКІ ТЕАТРИ ЛЕГІОНУ УСС І ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Проаналізовано розвиток українського військового театрального мистецтва в час Першої світової війни та перші післявоєнні роки, розглянуто репертуар, визначено склад труп мандрівних військових театрів.

Ключові слова: театр, театральна трупа, репертуар, вистава.

Початок ХХ ст. характеризувався подальшим піднесенням національної свідомості народу як на заході, так і на сході України, чому навіть в умовах бездержавності сприяв процес розвитку національної культури. Визначне місце в ньому займав театр, про роль якого у самозбереженні нації відомий культуролог Г. Лужницький писав: “Театр кожної недержавної нації... є і мусить бути скарбницею, в першу чергу немистецьких цінностей, але охороною власного “я” нації, заборолом проти денационалізації”¹.

Вагомий внесок у збереження і примноження духовних цінностей українського народу, розвиток національної культури в першій половині ХХ ст. здійснив галицький стрілецький театр – мережа театральних колективів, тісно пов’язаних з національно-визвольною боротьбою 1914–1923 рр. за незалежність і соборність України. Серед них, в першу чергу, відзначимо професійний львівський театр “Руська бесіда”, який слушно називали в роки Першої світової війни “Стрілецьким театром”, оскільки основну його трупу складали стрільці Легіону Українських Січових Стрільців (УСС). До цієї категорії театрів віднесемо також “Тернопільські вечори”, “Український чернівецький театр”, “Новий львівський театр”. Визначне місце займали аматорська трупа Пресової Кватири Легіону УСС і унікальний фронтовий театр Начальної Команди Галицької Армії, якого у часи світової, українсько-польської та українсько-більшовицької війн 1914–1920 рр. не мала, мабуть, жодна армія.

Слід відзначити, що галицький Стрілецький театр народився і розвинувся на ґрунтовній базі українського театрального мистецтва, яке мало мережу, щоправда в тодішніх умовах – мандрівних театрів із власними ідеологією, репертуаром та акторськими трупами. Від самого зародження у 1864 р., наголошував у “Нарисі історії українського театру в Галичині” С. Чарнецький, “театр мав чисто український характер, зі сцени віяло українським рухом”².

Непересічну роль у його розвитку, особливо у формуванні репертуару, відіграли театральні діячі та письменники Наддніпрянщини. У січні 1864 р. львівська газета “Слово” повідомляла, що директор першої театральної трупи О. Бачинський привіз із Києва 70 українських драматичних творів, які увійшли в репертуар театру й засвідчували культурно-духовну єдність двох гілок народу України. Приїзд до Львова і виступи в театрі “Бесіда” актора і письменни-

ка М. Кропивницького стали видатною подією в історії національного театру. Наприкінці XIX – початку XX ст. репертуар галицьких театрів суттєво поновився і розширився за рахунок творів наддніпрянських драматургів. Особливо популярними серед загалу українського населення Австро-Угорської імперії були драми “Невольник” і “Дай серцю волю, заведе в неволю” – М. Кропивницького, “Не судилося”, “Ніч під Івана Купала” – М. Старицького. Найвагомий внесок у репертуар, зокрема театру “Бесіда”, зробив визначний актор і драматург Іван Карпенко-Карий (І. Тобілевич) завдяки широкому діапазону тематики драматичних творів. Особливо популярними серед галичан були його реалістично-побутові драми “Безталанна”, “Наймичка”, “Ганзя”, “Бурлака”, історичні – “Сава Чалий”, “Бондарівна”, комедії “Мартин Буруля”, “Суєта”, “Розумний і дурень” та ін. Крім того, в галицьких театрах ставили оперу “Запорожець за Дунаєм” Г. Гулака-Артемівського.

Великий вплив на розвиток театрального мистецтва Галичини мали приїзди режисерів і акторів з Наддніпрянщини. Насамперед відзначимо М. Садовського, який сприяв творчому злету театру “Бесіда”. Його справу продовжили талановиті керівники театру галичани Й. Стадник і Л. Курбас. Незважаючи на короткочасне перебування в Галичині, глибокий слід у театральному мистецтві залишила М. Заньковецька, слава якої рознеслася далеко за межі України. Варто зауважити, що наддніпрянці мали можливість в Галичині творити рідною українською мовою, яка на батьківщині всіляко обмежувалася.

Варто відзначити помітний внесок у театральне мистецтво Галичини Івана Франка. Щоправда, його найвідоміший драматичний твір “Украдене щастя”, який мав гостро соціальний характер і був спрямований проти австрійського жандармського свавілля, спочатку заборонили, згодом таки поставили в “Руській бесіді” скорегований цензурою і лише 1913 р. – в авторському варіанті³.

Як відомо, від перших днів Першої світової війни Карпатський край опинився в епіцентрі великих битв австро-угорської та німецької армій проти російського війська. У серпні 1914 р. фронт дійшов до Сяну, а Львів зайняли росіяни. Навесні 1915 р. фронт відійшов майже до Збруча. Саме тоді у Львові поновлено діяльність українського театру “Руська бесіда”, який став колискою Стрілецького театру Легіону УСС.

Утворення цієї національної військової частини на початку серпня 1914 р. сталося з ініціативи міжпартійної Головної Української Ради (ГУР). На її заклик взяти участь у збройній боротьбі за визволення Наддніпрянщини й відновлення незалежної соборної України “від Сяну до Дону” до лав Легіону УСС стало близько трьох тисяч вихованих у структурах парамілітарних організацій “Січ”, “Сокіл”, “Пласт” національно свідомих, патріотично настроєних добровольців. Причому, в ньому зосередився потужний інтелектуальний потенціал, озброєний національно-демократичною ідеологією. Колишній комендант Кошу УСС отаман Н. Гірняк зауважив: “Інтелігенції було 38 %. Тобто на одну сотню з 200 кісами випало 76 інтелігентів. Були між ними політичні діячі з передвоєнних років, редактори, письменники, публіцисти, мистці”⁴.

Важливою особливістю Легіону УСС, яка відрізняла його від інших військових формувань австрійської армії, було створення центру культурно-освітньої роботи і

військово-патріотичного виховання – Пресової Кватири, навколо якої згуртувалися письменники, художники, композитори, актори. Основним місцем її діяльності став Кіш (запасна частина), дислокований у Пісочній поблизу Львова, яким командував Отаман Н. Гірняк. Саме Кошу та Збірній Станиці УСС у Львові належить, як відзначається у книзі “Західно-Українська Народна Республіка. Ілюстрована історія”, головна заслуга “у функціонуванні українського театру товариства “Руська бесіда” під час війни. Командування УСС усвідомлювало всю важливість театру як живої національної пропаганди для українців Галичини, українців-воjakів австро-угорської армії та січових стрільців”⁵.

Відтак, мобілізованих до війська, а також зарахованих у лави Легіону УСС колишніх акторів Пресова Кватира часто скеровувала до Львова, де вони брали участь у виставах “Руської бесіди”. Січові стрільці аматорської трупи Пресової Кватири вважалися головним резервом театру, яким керувала К. Рубчакова. Зокрема, обдарованими виконавцями різних ролей показали себе: О. Новіна-Розлуцький, Й. Гірняк, В. Демчишин, М. Онуфрак, Л. Гринішак, Є. Банах, Л. Лісевич, І. Рубчак, М. Бенцаль, В. Коссак та ін.

Серед документів Центрального державного історичного архіву України у Львові виявлено лист К. Рубчакової до отамана Н. Гірняка від 25 травня 1916 р.: “Волошин (командант Збірної Станиці УСС – *Б.Л.*) обіцяв дати відпустку для чотирьох стрільців Збірної станиці у Львові. Прошу Вас на 1–15 липня продовжити відпустку трьом стрільцям, які вже є у Львові і повинні повернутися до Кошу: підхорунжому Осипу Гірняку, десятнику Луцю Лісевичу, десятнику Євгену Банану, а також двом стрільцям для посилення хору: підхорунжому М. Баландяку та десятнику М. Луцькому”⁶.

Один із акторів-військовиків С. Волинець наголошував, що від 1915 р. театр “Руська бесіда” за складом трупи посуті був Стрілецьким театром. Він об’єднував півсотні акторів і мав широкий репертуар – ставив народні та історичні п’єси зі співками і танцями, зокрема, “Марусю Богуславку”, “Невільника”, “Циганку Азу”, “Ой, не ходи Грицю”, а також класичні “Украдене щастя”, “За двома зайцями”, “Мартин Буруля” та ін. Склад акторів дозволяв з великим успіхом ставити опери і оперети: “Запорожець за Дунаєм”, “Катерина”, “Галька”, “Циганський барон”. Їхній музичний супровід забезпечував оркестр Легіону УСС під керівництвом талановитого композитора Михайла Гайворонського⁷.

“Здавалося, що ніколи театр не був більш потрібний, як під час світової війни, – наголошував стрілецький актор Я. Гриневич. – Серед жахливих подій на фронті, голоду у запілля – людський ум – так військовий, як і цивільний бажав розради, забуття бодай на кілька годин будня. Не диво, що саля українського театру у Львові була тоді постійно переповнена по береги публікою”. Автор згадував неперевершену, талановиту К. Рубчакову, монопольного Карася з опери “Запорожець за Дунаєм” – І. Рубчака, інтелігентного і вправного співака М. Бенцала, незрівнянно-го М. Крушельницького, темпераментного виконавця багатьох ролей О. Гірняка, композитора і капельмейстера театру Я. Барнича та багатьох інших, які прикрашали своїм талантом “Руську (Згодом – Українську) бесіду”⁸.

Стрілецький театр в умовах війни давав для населення і воjakів вистави, крім Львова, у Перемишлі, Стрию, Дрогобичі, Станиславові, Коломиї, Чернівцях і без-

посередньо на фронті, зокрема у Калуші. Пізніше, після проголошення Західно-Української Народної Республіки і вибуху українсько-польської війни 1918–1919 рр., він продовжив діяльність у складі Галицької армії. Знаковою подією в його історії стала вистава 26 лютого 1919 р. у Народному домі в Стрию для Головного Отамана Армії Української Народної Республіки С. Петлюри і командування Галицької армії, в якій брали участь актори К. Рубчакова, М. Крушельницький, А. Бучма, Г. Юра, М. Бенцаль, Й. Гірняк та ін.⁹

Отже, цілком справедливо І. Іванець і С. Волинець писали, що український Стрілецький театр, який діяв у 1916–1918 рр. у Галичині, а згодом на Наддніпрянщині (на Херсонщині), створений силами і засобами січового стрілецтва в добу Першої світової війни, став “дуже важливим засобом живої національної пропаганди, а для українських вояків, що відвідували вистави того театру, великою розрадою і насолодою в часи воєнного лихоліття”¹⁰.

Поряд з “Руською бесідою” відзначимо плідну культурну місію близького за трупною і репертуаром театру “Тернопільські театральні вечори”, який діяв у 1915–1917 рр. у прифронтовому Тернополі. Незважаючи на складні умови війни, зусиллями талановитого організатора й актора Л. Курбаса створено потужну акторську трупу, серед якої були професійні актори: С. Зубрицький, Г. Юрчакова, Т. Бенцалева, М. Чернявська, співак М. Бенцаль, молоді обдаровані В. Бурбела, Т. Демчук, В. Калин, Г. Супинська, О. Волинець та ін. Своє народження театр відзначив прем’єрою “Наталка-Полтавка”, де головні ролі зіграли М. Чернявська (Наталка), Л. Курбас (виборний), С. Зубрицький (возний). Згодом ставили “Сватання на Гончарівці”, “Ой, не ходи Грицю”, “Циганка Аза”, “Назар Стодоля” та ін. Глядачі – мешканці Тернополя, російські, а згодом українські вояки були зачаровані грою талановитих акторів, яка глибоко западала в їх серця і давала розраду під час воєнного лихоліття.

Коли Легіон УСС у складі угруповання австро-угорських військ на заклик Центральної Ради навесні 1918 р. відбув на південь України, львівський театр К. Рубчакової втратив майже весь акторський склад – його покинули М. Бенцаль, І. Рубчак, Є. Коханенко, Л. Новіна-Розлуцький, Й. Гірняк, Л. Лісевич та інші, що відбули з військом.

Проте галицький Стрілецький театр скоро відновив свою діяльність на Херсонщині. Стрілецькі актори з Легіону УСС грали поруч з велетами української сцени М. Крушельницьким, Г. Юрою, А. Бучмою, К. Рубчаковою. Вистави театру рідною мовою мали великий успіх у вояків, особливо ж місцевого зросійщеного населення.

На короткий час К. Рубчакова з частиною своєї трупи заснувала “Український чернівецький театр”, який воєнні лихоліття змусили наприкінці 1918 р. перебратися в тимчасову столицю утвореної самостійної Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) Станиславів (нині Івано-Франківськ). Там він об’єднався з театром Й. Стадника у Державний театр ЗУНР. До травня 1919 р. у Тернополі, діяв створений зусиллями окружного коменданта Галицької армії І. Сіяка, “Новий львівський театр”, який зібрав потужну трупу у складі: А. Бучма, В. Калин, І. Рубчак, М. Бенцаль, Т. Демчук, Г. Юрчакова та ін. Це був фактично військовий театр, який гастролював у період українсько-польської війни 1918–1919 рр. теренами Галичини, нерідко у прифронтовій зоні. Як згадував Т. Демчук, взимку 1919 р. під час гастролей у райо-

нах дислокації частин 3-го галицького корпусу, його командир полковник Г. Коссак – давній приятель і опікун “Руської бесіди”, надав йому допомогу й найменування “Польовий театр Третього галицького корпусу”. Театр здебільшого давав вистави при штабі корпусу в Стрию, причому репертуар його залишався досить широким. Зважаючи на потреби війська, у ньому переважали вистави, які сприяли військово-патріотичному вихованню особового складу армії: “Назар Стодоля” Т. Шевченка, “Мартин Буруля” і “Наймичка” І. Карпенка-Карого, “Украдене щастя” І. Франка, та опери “Запорожець за Дунаєм”, “Наталка-Полтавка” й ін.¹¹

Коли ж у липні 1919 р. уряд ЗУНР і Галицька армія змушені були під натиском польських військ відступити за Збруч, українські театри разом з військом виїхали на Наддніпрянщину. Вони створили Галицький Український Фронтний Театр під проводом Й. Стадника з осідком у Кам’янці-Подільському, де дислокувався уряд ЗУНР і Начальна Команда Галицької Армії (НКГА). Згодом театр рухався вслід за військом і давав вистави для місцевого населення та вояків у Проскуріві (тепер Хмельницький), Могилеві-Подільському, Вінниці. Від вересня 1919 р. він став офіційним театром НКГА, а з 1 листопада весь його персонал було переведено у статус військовиків, із встановленими окладами та пільгами призначеними для молодших старшин. Спеціальним наказом оголошувалося “Регулямін Нового Львівського театру при Н.К.У.Г.А.”, який визначав порядок діяльності театру, права і обов’язки посадових осіб і акторів, керівний склад і репертуар. Отже, керівництво військового театру склали: управитель – Л. Гринішак, режисери – В. Калин, А. Бучма, М. Бенцаль. До трупи зараховані: Г. Юра, О. Гурняк, Т. Демчук, І. Рубчак, М. Крушельницький, Г. Юрчакова, О. Рубчаківна та інші, всього близько 40 осіб. До репертуару театру увійшли відомі вистави: “Невольник”, “Сава Чалий”, “Украдене щастя”, “Катерина”, “Запорожець за Дунаєм”, “Наталка-Полтавка” та інші, всього понад тридцять¹².

Як фронтний театр Галицької армії, влітку 1919 р. у період стратегічної наступальної Київської операції об’єднаних армій УНР і ЗУНР, він пересувався за військом і у серпні розмістився у Вінниці, де йому віддали приміщення міського театру. Театр швидко налагодив регулярні вистави. Згадуючи цей період, командир 4-ї Золочівської бригади УГА, отаман С. Шухевич, писав: “Склад трупи був доволі гарний. До неї входили Гірняк, Рубчак, Бенцаль, Калин, Крушельницький, Бучма та інші. Добір штук приновлено до глядачів, котрими були здебільшого те стрілецьтво”. Водночас, зауважив він, вистави театру мали величезний успіх серед населення тимчасової столиці УНР. Вінничани змогли познайомитися з кращими українськими драматичними творами та побачити гру талановитих галицьких акторів. Крім того, актори часто давали концерти для вояків і місцевих жителів; театральний хор брав участь у богослужіннях і панахидах¹³.

Після поразки національно-визвольних змагань і розпаду Галицької армії, у травні 1920 р. частина членів трупи потрапила у польський полон і потрапила у концтабір Ялівець. Щоправда, невдовзі їх було звільнено і вони повернулися до Львова, де започаткували Український Незалежний Театр. Інша частина трупи залишилася в радянській Україні, серед них Г. Юра, який заснував театр у Вінниці, Л. Курбас і М. Крушельницький вступили до театру Садовського, а Л. Курбас заснував знаменитий харківський “Березіль”¹⁴.

Львівський Український Незалежний Театр, за слушним зауваженням Г. Лужницького, продовжив традиції “Руської бесіди” і в межах можливого в умовах польської окупації – Стрілецького театру, насамперед у галузі репертуару, чому сприяло збереження значної частини акторів і керівництво театром в особах Й. Стадника та особливо О. Загарова, при якому Львів вийшов на чільне місце в історії розвитку українського театрального мистецтва. Саме О. Загарову вдалося зібрати добірну труп, у складі якої від 1921 р. працювали М. Крушельницький, М. Бенцаль, І. Рубчак, Л. Лісевич, Ф. Лопатинська, С. Стадникова та ін. Значно оновився з урахуванням польської окупації репертуар, збільшилася кількість творів класиків, оперет розважального характеру.

Зауважимо, що колишні актори Стрілецького театру, фронтового театру НКГА успішно продовжили діяльність у театрах міжвоєнної доби. Зокрема, про І. Рубчака писав Ярослав Галан: “На кілька мільйонів мешканців Західної України ви не знайдете ні одного, хто б не знав цієї людини і хто б не любив її”. Дійсно, цей актор Стрілецького театру багатогранного таланту, згодом визнаний і радянською владою (став заслуженим артистом УРСР) та його дружина, славна зірка галицького театру К. Рубчакова, склали цілу епоху в літописі західноукраїнського театру¹⁵.

Відзначаючи роль і місце Стрілецького театру в розвитку української культури, виокремимо його дві важливі заслуги по-перше у складних умовах війни, національно-визвольної боротьби українського народу він сприяв піднесенню національної свідомості народу та морально-бойових якостей стрільців і старшин військових формувань доби Української революції; по-друге, зберіг для українського театру талановитих акторів і театральних діячів, зокрема, таких, як Іван Рубчак, Лесь Курбас, Мар’ян Крушельницький, Василь Коссак, Катерина Рубчакова та інших, більшість з яких продовжували розвивати національний театр і культуру загалом.

¹ Лужницький Г. Український театр. Т. 1. – Львів: Вид. ЛНУ, 2004. – С. 245.

² Чернецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. – Львів, 1936. – С. 40.

³ Лужницький Г. Вказана праця. – С. 225.

⁴ Гірняк Н. Організація і духовий зріст Українських Січових Стрільців. – Філадельфія: Америка, 1955. – С. 24.

⁵ Західно-Українська Народна Республіка. Ілюстрована історія. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 443.

⁶ Центральний державний історичний архів у м. Львові (ЦДІАУЛ). – Ф. 353. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 54.

⁷ Волинець С. Стрілецький театр // Наш театр. Книга Діячів Українського Театрального мистецтва. Т. 1. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1975. – С. 99–100.

⁸ Гриневич Я. Стрільці на сцені // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч. 9. – С. 4.

⁹ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – С. 267.

¹⁰ Волинець С. Українські Січові Стрільці // За державність. – 36. 11. – Торонто, 1966. – С. 121.

¹¹ Демчук Т. Військові театри при Галицькій армії // Календар Червоної Калини на р. 1924. – Львів, 1923. – С. 153

¹² Клим Т. До історії Нового Львівського театру при НКГА // Літопис Червоної Калини. – 1931. – Ч. 3. – С. 7–8.

¹³ Шухевич С. Спомини з УГА. Ч. 5. – Львів, 1929. – С. 48.

¹⁴ Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних і культурних процесах (1914–1939). – Київ, 2004. – С. 107, 369, 388, 409, 414–415, 444–445, 476, 512,

---

¹⁵ Митці України. Енциклопедичний довідник. – Київ, 1992. – С. 394–395.

Lesia Bashniak. THEATERS OF THE SICH RIFLEMEN LEGIONS AND THE UKRAINIAN GALICIAN ARMY

The article analyzes the development of the Ukrainian military theater during the First World War and shortly after it. The author uncovers repertoire and names of the actors of the travelling military theater groups.

Key words: *theater, theater group, repertoire, performance.*